

ЭТТӨ!

НУРИХАН
ФӨТТАХ

Әдәбият

Дебаркадердан пароход палубасына салынган сырлы басмадан соңгы пассажир йөгереп үтте. Матрослар, бик житез кыланып, басмаларны тартып алдылар; трослар ычкындырылды, иннек ябылды һәм канатлы тэгärmәчләр, суга шап-шоп бәрeп, башта әкрeн гeнә, аннары һаман ныграк, кызурак әйләнә башладылар. Пароход сиздермичә гeнә дебаркадердан аерылып китте, бер йөз метр чамасы үргә мендe дә. бик зур әйләнгeч ясап, түбәнгә таба борылды.

Мин, палуба кырыена таянып, ерагая барган яр читенә, андагы каралтыларга, йортларга һәм су өстендә кыймылдашкан пароход-катерларга карап тордым да салкын жыл исә башлагач та кереп киттем. Вакытны тизрәк үткәрү өчен мин, өченче класстагы үз урыныма утырып, китап укырга тотындым.

Мин терсәкләр белән тез башына таянган көе, китапны бик түбән тотып, бөтен гәүдәм белән иелеп укыдым. Шулай утыра торгач, көтмәгәндә минем китапка бармак очлары пычранган бер бәләкәй гeнә ак кул килеп тотынды. Мин, укудан аерылып, башны күтәрeп карарга мәжбүр булдым. Каршымда яшъ ярым-икe яшъ чамасындагы бер ир бала басып тора иде.

Баланың башына ак кәжә мамыгыннан бәйләнгән йомшак, йөнтәс башлык, өстенә бик зур ике кара төймә белән каптырылган кыска гына сырма кидерелгән, аякларында исә өр-яңа нәни гeнә кызгылт чүәк иде. Аның тулып, бүлтәep торган бит очлары, авыз чите, бармаклары кебек, ниндидер нәрсәгә пычранган иде.

Аның шулай мине укудан бүлдерүенә бик үк канәгать булмасам да, мин аны янымнан куып жибәрергә яисә кулын китаптан сыпырып төшерергә ашыкмадым, киресенчә, саран гына булса да елмайгандай итеп:

— Әллә укыйсың килә? — дидем.

Бала, ачусыз тавышымны ишетеп, тагын да ныграк кыюланып китте — китапка ике куллап тотынды да, минем сорауга жавап биргән кебек, китапны бар көченә тарткаларга тотынды. Шул ук вакытта чатнап торган көр тавыш белән:

— Титап! Титап! — дип кычкырды.

— Китап шул, китап,— дидем мин.

Малай, авызындагы берничә ак тешен күрсәтеп, куанычлы төс белән елмаеп жибәрде, китапны ычкындырды да, кисәк кенә борылып, читкә йөгереп китте һәм каршыдагы бер зур чемоданның тимерле тоткасын шалтыратырга тотынды.

— Тэтэй! Тэтэй! — диде ул, күрсәңме, минем нинди зур һөнәрәм бар, дигән шикелле, өледән-эле минем якка карап.

Мин, уку турында бөтенләй онытып, бу тиктормас, әрсез танышымның кыланышларын күзәтеп утыра башладым.

Чемодан тоткасын шалтырату аны тиздән туйдырды, ахрысы,— йөгереп ул яңадан минем янга килеп җитте, минем күзгә карап:

— Таз! Сәлам, таз! — диде.

— Нәрсә, нәрсә? — дидем мин, берни аңламыйча.

— Таз, таз! — диде минем дус, кулдагы карандаш кисәгенә үрелеп. Мин аны-моны искәреп өлгергәнче, малай карандашны эләктереп алды да китап битенең бер почмагыннан икенче почмагына кәкре-бөкре сызык сызып жибәрде.

— Ах, сине! — дидем мин, ачуланган булып.

Малай, үзенең бик үк ярап җитмәгән эш эшләвен шәйләп, көлә-көлә, чемодан ягына йөгереп китте. Мин, аның артыннан кул чабып:

— Тотыгыз, тотыгыз каракны! — дигән булдым. Шул чакны якындагына ниндидер хатын-кызның:

— Мәжит! — дип эндәшкән тавышы ишетелде.

Ак яулыгын артка жибәреп бәйләгән, чандыр гына, озын гына гәүдәле, илле-алтмыш яшьләр чамасындагы бер карчык, аяк астына куелган чемоданнар, капчыклар һәм тыгызланып утырган кешеләр арасыннан үтеп, малай янына килде дә аны кулыннан тотып алды.

— Абың укысын. Әйдә,—диде ул, баланы үз артыннан ияртмәкче булып.

Мәжитнең куанычлы йөзе үзгәреп китте, беленер-беленмәс кенә сызылып торган кашлары тартышып куйды һәм бөтен кыяфәте ризасыз бер төс алды. Ул шундук жылак тавыш белән киреләнеп кычкырырга, карчыкның (күрәсең, дәү әнисенең) сөякчел зур кулын кыйнарга тотынды. Аның моннан китәргә теләмәве ачыктан-ачык күренеп тора иде.

— Уйнасын, әйдә, уйнасын. Аның миңа бер зыяны да тими,— дидем мин карчыкка, күңелемнән исә: «Бик чорсыз өйрәткәннәр балаларын»,— дип уйлап куйдым.

Әллә малайның теләгенә бик үк каршы килмәскә исәпләп, әллә инде минем сүзгә колак салып, Мәжитне карчык башка кыстап тормады, кулын ычкындырды да, нишләтәсең инде сине, дигән бер кыяфәт белән, усал малаена карап тора башлады.

Мәжиткә мин нәрсәм беләндер бик мәхәббәтле күрендем, ахрысы. Йөгәргәләп ул тагын минем янга килеп житте, ләкин монысында китапка әйләнеп тә карамады — утыргыч читенә тотынды да, боерган, таләп иткән бер тавыш белән:

— Мен! Мен! — диде, көчәнеп.

Мин аның утыргычка менәргә теләгәнлеген аңлап алдым. Китапны бер читкә куйдым да ипләп кенә аны үз яныма күтәреп алдым.

Үз теләгенә ирешкәч, малайның куанычы эченә сыймады — авызын жырып көләргә, кычкырырга тотынды, берәз гына кәкре аякларын биегәндәге кебек селкетеп-селкетеп алды. Аннан соң сизмәстән китапны күтәреп минем тез өстенә ташлады да, үзенә һаман бер үк сүзен кабатлап:

— Таз, сәлам таз! — диде.

— Яз, сәлам яз,— диде дәү әнисе, ул әйткәнне олылар теленә күчереп.

Ут бөрчөседәй тере, күңелле бу бала миңа торган саен ныграк ошый барды. Минем аңа ни дә булса бүләк итәсем килде. Аңа бирердәй нәрсә тапмакчы булып, мин кесәләремне актарырга тотындым. Чалбар кесәсеннән бер биш тиен бакыр чыгардым да:

— Нәрсә бу? — дидем.

— Аска! — диде Мәжит, бер дә аптырап тормыйча.

Биш тиенне ул тиз генә учына алып йомды. Аның учы шундый бәләкәй иде, уч төбөндәге бакыр биш тиен шундый зур иде — уч төбөн «аска» бөтенләй каплады һәм бармак араларынан ялтырап күренеп калды.

Мәжит кинәт акчаны бәреп жибәрде. Биш тиен бакыр чылтырап идәнгә төште, дуга сыман сызык ясап әз генә тәгәрәп барды да, кемнәндер калын табанлы күн итегенә бәрелеп, капланып калды. Мәжит идәнгә шуышып төште, биш тиенне барып алды да аны тагын бәреп жибәрде.

Акча бәреп уйнау аңа бик кызык тоелды, ахрысы,— биш тиенне бер бәрде, бер алды, акча эзләп утыргычлар астына кереп чыкты, акчасы ераграк тәгәрәсә яисә берәр әйбер арасына кереп кысылса, шундук аңа олылар ярдәмгә килде.

Акча белән уйнауның да, ниһаять, кызыгы бетте. Мәжит бер-ике мәртәбә минем тирәдән әйләнәп үтте дә, беркемгә дә, бернигә дә карамыйча, дәү әнисе янына барып утырды.

Минем кич шулай узып китте. Мин, палубага чыгып, саф һава сулап кердем һәм өске сәндәрәдә урын җайлап, йокларга яттым.

Күпмедер вакыт үткәч, төн урталарында, йокы аралаш ниндидер бала жылаганны ишетеп, мин кисәк кенә уянып киттем. Төнлә ниндидер ят тавыш ишетеп, бигрәк тә бала жылаганны ишетеп уянып китүдән дә күңелсезрәк нәрсә юктыр. Жылау тавышына үртәлеп, яңадан йокыга китә алмыйча, мин озак кына яттым.

Шулай күпме ятканмындыр-хәтерләмим. Тик яңадан күземне ачып жибәргәндә инде бернинди жылау тавышы ишетелми, таң аткан һәм бөтен дөнья ничектер бик сәер рәвештә тынып калган иде. Башымны калкытып, тирә-ягыма каранып алдым: сәндәрәләрдә беркем юк. Шул чакны мин пароходның Тәтешкә килеп җиткәнлеген аңлап алдым, идәнгә сикереп төштем дә чыга торган ишеккә юнәлдем. Пароходтан мин иң соңгы пассажир булып чыктым.

Жиргә аяк баскач, өскә — вокзал бинасына мендем. Ләкин бу әле ярның иң өстенә менем життем дигән сүз түгел иде.

Тәтешкә беренче мәртәбә килеп төшкән кеше барыннан да элек монда Идел ярының биеклегенә игътибар итә. Бернинди агач-фәлән үсмәгән һәм кайбер жирләрендә катлам-катлам булып аксыл, яшкелт ташлар, таш сыман ком кисәкләре күренеп торган шәрә кызыл яр елгага бик текә булып төшә. Өстә яр кырыеннан ук шәһәр урамнары башлана, ләкин дебаркадердан яисә вокзал йортыннан үрелеп карасаң, анда бер-ике бәләкәй өйдән, бакча киртәләреннән башка берни күрмисең. Өстәге яр читенә басып карасаң исә, елга кырыена сыенып утырган дебаркадер да, аның янындагы көймәләр дә, яр читенә елышкан йортлар да бик ерактагы кебек бәләкәй генә, уенчык кына булып күренә.

Менә шушы таудай биек, кыядай текә ярга агач баскыч салынган. Югарыга таба туры гына сузылмыйча, боргаланып-сыргаланып менгән бу жәһәннәм баскычы шундый озын һәм аның басмалары шундый күп, шәһәргә юл тотучы кайбер кешеләр, аның очына барып чыкканчы, икешәр-өчәр мәртәбә туктап ял итеп алалар.

Минем кулда газетага төрөп тоткан әлегә китаптан башка берни юк иде, шуңа күрә мин, вокзалда әз генә дә тоткарланып тормыйча, шәһәргә менә башладым. Озакламыйча мин баскычның буеннан-буена сибелгән һәм әкрәнләп-әкрәнләп югарыга таба үрмәләгән кешеләрнең иң арттагыларын куып та життем.

Шул чакны баскычтагы кешеләр арасында мин кичәге карчыкны күреп алдым. Уң кулына ул Мәжитне күтәргән, сул кулы белән баскыч култыксасына тотынып бара иде. Ул бик арыган иде.

— Әби! — дидем мин, бер-ике басма алга чыгып.

Карчык туктап калды. Мин кулдагы китапны аңа тоттырдым да:

— Каяле, әби, Мәжитне үзем күтәреп меним, — дидем.

Мондый тәкъдимгә бик риза булып, ул Мәжитне миңа бирде. Малай да киреләнеп тормады — күтәреп беләгемә утырту белән, балаларга гына хас

эчкерсез ярату белән минем муеннан кочаклап алды.

— Син, әби, үз жаең белән генә менә тор, — дидем мин, кузгалып. Мәжит миңа башта бик жиңел тоелса да, менә-менә ярыйсы ук авырая башлады. Мин еш-еш тын алдым, баланы әле сул як беләгемә, әле уң як беләгемә алыштырдым. Баскыч борылышындагы киң генә бер идәнле жиргә килеп менгәч тә, хәл жыяр өчен ясалган утыргычка утырдым да, Мәжиткә эндәшеп:

— Дәү әбиеңне көтик инде... Артка калды...—дидем.

Карчык чыннан да бик артка калган иде. Бер ун минуттан ул безнең янга менеп житте дә, сул кулы белән күкрәгенә тотынган көе, утыргычка килеп утырды.

— Ай... шушы баскычлар булмаса...—диде ул, тыны бетеп.

— Баскыч булмаса, бөтенләй менеп булмас иде,— дидем мин.

— Ай...мең-мең рәхмәт инде...—диде карчык.—Каян килеп чыктың... рәхмәт яугыры...

Мин башын күкрәгемә салып, тын гына минем тез өстендә утырган Мәжиткә иелдем дә, аның белән сөйләшкән сыман:

— Абыйсын онытмаган,— дидем.

— Кичә...сине эзләп... теңкәгә тиеп бетте,—диде карчык.—Төне буе... көйсезләнеп, жылап чыкты...

Мин төнлә бала жылаган тавышка уянып китүемне искә төшердем һәм берәз сүзсез утыргач:

— Кем малае соң бу, әби? — дидем.

— Кемнеке дип әйтергә дә белмәссең инде,— диде карчык, беркадәр көттереп. Аннан соң, бала үзе ишетә-нитә күрмәсен, дигән сыман, тавышын әкрәнәйтеп: — Кызымныкы... Кызымның малае,—диде.— Казаннан алып кайтам... бөтенләйгә инде. Карт белән без икәү генә, тагын унбер яшьлек бер кызыбыз бар. Артмас әле. Моңа берни сиздермәбез, дибез инде... Тынышып торалмадылар шул, тынышып торалмадылар — нишләтәсең аларны? Язмыштыр инде. Язмыштан узмыш юк. Былтыр

аерылыштылар. Болай бик әйбәт кеше ие үзе, бардың исә: «Әби!» дә «Бабай!» — дип кенә торадырые. Тынышалмадылар шул, тынышалмадылар. Төсе-бите белән сиңа тартымрак ул. Аерылышкачтын озак тормады — бер яшь кызга өйләнде. Баланы үзенә алырга иткәние дә, бирмәдек. Яшь хатыны да якын да жибәرمәгән: балаңны алдың исә, бер көн тормыйм, китәм, дигән. Шуннан соң тынды, бүтән сорамады. Акчасы килеп тора. Әле менә картка бишмәт тектердек шуңа, кыз үзенә күлмәк ясагты. Яшь кешегә авыр шул, авыр. Жиләктәй чагы дигәндәй. Бик чибәр минем кыз, бик чибәр! Гомер буена бер балага карап кына утырып булмый. Яхшы кеше туры килгәч, үзебез дә каршы килмәдек, «Чык!» дидек. Казанда үзенә йорты бар, бакчасы бар, аена меңгә якын акча ала. Ул байлык дисеңме, ул киём-салым дисеңме — өстенә ишелерлек, бүлмәләренә керсәң, әйләнеп чыккысыз. Балалы кеше бер жирдә дә сыймый шул, сыймый. Этле кунак өйгә сыймас, дип белми әйтмәгәннәр. Балаңны калдырып киләсең, дип әйтте, ди, балаң белән килер булсаң, булмый, дип әйтте, ди. Шәйхулла исемле, Бауман урамында таш кибеттә сату итә, беләсендер дә әле? Беренчесе забутта эшлидерие... Монысы белән тигез торсын инде. Бала кая китә соң ул! Тамыры Бохарда түгел. Тигез тору кирәк, тигез тору... һай, тигез торуларга ни житә!

Карчыкны мин бүлдермичә тыңлап тордым. Бу минутта мин Бауман урамында таш кибеттә сату итүче Шәйхулла турында да, карчыкның икенче кияүгә чыгып бәхетле булган кызы турында да, аның төсе-бите белән миңа тартымрак беренче ире турында да уйламадым. Бу минутта мин ике атасы, ике анасы булган, ләкин шулай да чын ата-анадан гомерлеккә мәхрүм калган гонаһсыз сабий турында уйладым. Ул миңа хәзер әллә ничек якын булып, ифрат дәрәжәдә якын һәм кызганыч булып тоелды. Мин аны ныгытып күкрәгемә кыстым, аның әз генә пычранган татлы, йомшак бит алмасын үбеп алдым, ышанучан саф күзләренә тутырып карадым. Аның шушы ачык карашлы сабий күзләрендә миңа ниндидер моң-сагыш бар шикелле тоелды,— әйтерсең ул дәү әнисенең сөйләгәннәрен барысын да

аңлап, күңеленнән кичереп утыра иде.

Карчыкка бер сүз әйтмичә, мин урынымнан тордым. Минем арттан ул да кузгалды.

Мин хәзер баскычның текәлеген дә, кулдагы баланың авырлыгын да тоймадым һәм яр өстенә менеп житкәнче бер генә мәртәбә дә тукталмадым. Урам читенә салынган такта басмадан берәз жир баргач, артка калган карчыкны көтеп алдым.

— Ярый әле, син очрадың... Аягың-кулың сызлаусыз булсын,—диде карчык, миңа рәхмәт укып.— Машина гына очрасын инде...

— Сау бул, әби,— дидем мин, китапны кире алып.— Син дә сау бул, Мәжит, батыр булып үс.

Мәжитне мин карчыкка суздым. Ләкин шул вакыт көтелмәгән хәл булды. Бала, минем муенны кочаклап алган кулларын ычкындырырга теләмичә, кинәт чырылдап кычкырып жибәрде.

Мин аптырап калдым. Карчык исә, баланың жылавына өз генә дә игътибар итмичә, сөякчел каты куллары белән ничектер бик саксыз, тупас кыланып, аны миннән тартып алды.

Малай, шәфкатьсез куллардан ычкынырга теләп, аяклары белән тыпырчынды: бөтен гәүдәсе белән каерылып, ике кулын бергә сузып, һаман миңа таба омтылды. Жылаудан аның сыны катты, сулышы тукталды. Кинәт ул тынсыз-өнсез калды. Аның бозылган кызганыч йөзен, ике як битеннән агып төшкән күз яшьләрен күрмәскә теләп, мин тиз генә артыма борылдым. Минем борылуым булды, бала тирән итеп бер тын алды да, жан ачысы белән тагын да ныграк кычкырып жылап жибәрде. Шул чакны мин колак төбөндә генә аның өзелеп:

— Эттә! — дип кычкырган тавышын ишеттем.

1956